

BODIL VERHAEGEN SOMMER

" DEN ALLVARSAMMA LEKEN " I SVENSK PRESS 1912-1914.

Försök till en receptionsundersökning.

INLEDNING:

Hjalmar Söderbergs roman. Den allvarsamma leken fick, när den utkom 1912, ett mycket blandat mottagande i pressen. En del recensenter såg i den en psykologiskt övertygande kärleksroman, andra uppfattade den som rent pervers.

Denna artikel har i första hand till syfte att analysera recensioner och artiklar i svensk press om Den allvarsamma leken (1912-1914) och på grundval av dessa analyser försöka förklara och tolka de omdömen som framförs. Jag hoppas emellertid att i en senare artikel få tillfälle att studera mottagandet av romanen fram till 1980. Detta längre perspektiv bör ge oss en inblick i, hur bedömningskriterierna och synen på ett litterärt verk under årens lopp skiftar. Vad förväntar sig kritikerna av ett litterärt verk, och vad ligger bakom dessa förväntningar?

Undersökningen i denna artikel omfattar tre delar:

1. Sammanfattning av de delar av romanen, som ligger till grund för recensenternas omdömen.
2. Analys av recensionerna.

Jag tar här först fasta på de variabler, som är utslagsgivande för recensenternas omdömen. Man kan därav få en bild av på vilka litterära kriterier recensenternas omdömen är baserade, och hur litterära kriterier och värderingar är sammankopplade.

Rien Segers (1980:95) uttrycker det på följande sätt:

"De literaire waarde die aan een tekst toegekend wordt, is te achterhalen op grond van uitspraken die in staat zijn het leesproces te rationaliseren. Een lezer kan rationaliseren aan de hand van één of meer criteria (ook wel normen, argumenten of maatstaven genoemd), die aangevoerd worden om het lezen van een tekst als het ware te rechtvaardigen. Een uitspraak die het lezen van een tekst op grond van één of meer criteria rechtvaardigt, wordt een waardeoordeel genoemd"....."Het systeem van criteria dat een lezer of een lezersgroep, bewust of onbewust, hanteert bij de bepaling van de waarde van een literaire tekst, wordt het literaire normstelsel genoemd." Schematiskt återger Segers (s.96) läsprocessen av ett litterärt verk på följande sätt :

leessituatie + literair normstelsel — tekst → literair
waardeoordeel

Segers' schema visar recensenternas mer eller mindre medvetna läsprocess, den som vi skall försöka komma fram till. För att undersöka denna konkret har jag emellertid gått till väga på följande sätt:

läsare — text — litterär värdering → litterärt norm-
system

Här är det jag, som är läsaren, och texten är i detta fall recensionerna.

En recensents omdöme om ett verk kan ganska snabbt utläsas ur recensionen. Det är knepigare att komma underfund med de litterära kriterierna (enkelt uttryckt: varför tycker recensenten det han tycker?) som ligger till grund för

värderingen. Det är därför metodiskt lättare att utgå från den litterära värderingen och utifrån denna undersöka kriterierna.

En sista process i analysen är sedan att systematisera de kriterier som de olika recensenterna använder sig av för att komma fram till det litterära normsystem - den litterära konvention - som, att döma av undersökningens resultat åtminstone, tillämpades under åren 1912 - 1914. Detta utarbetas närmare i 3.

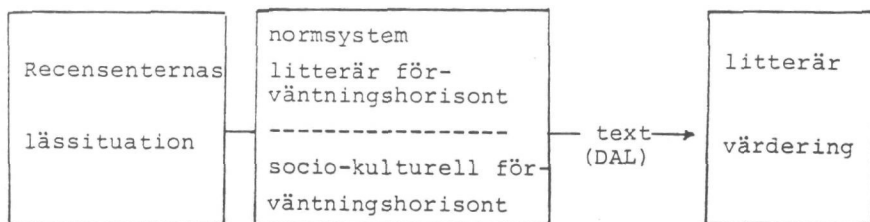
3. Försök att förklara recensenternas omdömen.

Recensenternas omdömen är en följd av det rådande litterära normsystemet eller normsystemen. Deras värdering av romanen, baserad på och kopplad till det normsystem de tillämpar, avspeglar de förväntningar de har på ett litterärt verk eller med Jauss' term, vilken förväntningshorisont (Jauss: 1974: 144-207) de har.¹⁾

Recensenternas litterära förväntningshorisont påverkas av det samhälle de lever i och deras ställning i och ståndpunkt till detta. En undersökning av dessa faktorer är således nödvändig för att vi skall kunna få en inblick i, vad som ligger bakom recensenternas värderingar och för att vi skall kunna förstå dessa.

Segers' schema måste därför kompletteras på följande sätt:

-
- 1) Jag kan här inte gå in på, om normsystemet är en följd av den litterära förväntningshorisonten eller om den litterära förväntningshorisonten blir bestämmande för normsystemet, utan jag utgår ifrån en växelverkan mellan normsystem och förväntningshorisont, som bör vara reell, när väl normsystemet/förväntningshorisonten är konstituerad.

ROMANEN

Huvudpersoner i romanen är som nämnts Arvid Stjärnblom och Lydia Stille. När romanen börjar är Arvid 22 år och nyutexaminerad fil. kand. Lydia är 18 år och hemmadotter. De förälskar sig i varandra sommaren 1897 på Runmarö i Stockholms skärgård.

Arvid har ännu ingen anställning, men Lydia förklarar sig beredd att vänta på honom. Arvids reaktion är; "Jag tål inte den tanken att någon går och väntar på mig. Att någon går och väntar sig något av mig. Skall jag ha den tanken ständigt över mig, då - blir det aldrig något av mig ... Nej, man måste akta sig för att bli fast. Man måste väl åtminstone leva en liten smula först". (Söderberg, 1977:34).

Som vi ser vill Arvid bli något (han vill få "ett namn i sitt folks historia" (51)). Han törs inte heller "lita på sina egna känslor" (38) och han har som sagt inte råd att gifta sig.

På hösten börjar Arvid en anställning som volontär på Nationalbladet, han tänker ständigt på Lydia, men söker inte upp henne. Han har ju inget att erbjuda henne och, om han lyckades förföra henne, "skulle han ju mista all aktning för henne" (38). Han ser henne bara då och då i folkvimlet i Stockholm.

Så dör Lydias far och hon blir ensam. Hon går upp på Arvids tidning för att sätta in en annons. Hon vill söka plats. Där möter hon Arvid, som ur stånd att erbjuda henne äktenskap, ber

henne "vara min lilla älskade i hemlighet" (73). Lydia svarar, att hon "vill. Men.....törs inte" (75). Istället gifter hon sig med den mer än 30 år äldre förmögne och kände kulturhistorikern Markus Roslin, och bosätter sig med honom i Sörmland. På Lydias bröllopsnatt gör Arvid i förtvivlan en fattig butiksflicka med barn. Barnet utackorderas och någon fortsatt kontakt mellan butiksflickan och Arvid förekommer inte.

Arvid får så småningom fast anställning på tidningen. Efter en tids ungarliv i Stockholm, där han inte nekar sig något, lockas han trots sin kollega Markels varningar in i äktenskapet av Dagmar Randel, dotter till en direktör, som är beredd att ekonomiskt bidra till deras hushåll. Arvid uppfyller således Markels förutsägelser: "Man väljer inte sitt öde" (85,106, 107). Arvid är medveten om, att han inte älskar Dagmar, men tycker, att äktenskapet fungerar bra. Två döttrar föds och Arvid avancerar på tidningen och han och Dagmar deltar i societetslivet i Stockholm.

Så 1907 träffar han plötsligt Lydia på nytt. Båda erkänner, att livet inte gett dem, vad de väntat sig, och de känner sig båda som om de sålt sig för trygghet. Lydia har frustrerande upplevelser bakom sig. Hennes make ville inte ha barn, och när hon så blir gravid, visar han avsmak för henne.

Hon drömmer emellertid fortfarande om Taunitzer See (119, 146, 147) - "symbol för livets stora stund" (268). Därför lämnar hon sin familj och bosätter sig ensam i Stockholm. Arvid och Lydia lever nu helt för sin kärlek till varandra. Lydia begär inte, att Arvid skall skilja sig, hon vill förbli Lydia Stille (173). Arvid vill inte begära skilsmässa, för hans svärfar har just blivit ruinerad och det skulle se illa ut, om han vid denna tidpunkt lämnade sin hustru. Han drömmer emeller-

tid om en framtid med Lydia, men till detta tar Lydia inte ställning. Hon säger blott: "jag älskar dig" (173).

Sommaren 1908 måste Arvid resa till sin döende far. När han kommer tillbaka till Stockholm erkänner Lydia, att hon haft en älskare. Hon kände sig ensam och övergiven, när Arvid var borta (203). Arvid döljer sin förtvivlan i ett ironiskt brev till Lydia. Hon blir ledsen och rasande. Brytningen är ett faktum.

Arvid umgås med självmordsplaner, han vankar omkring på Johannes kyrkogård och begrundar orden på Döbelns gravsten: Ära - Skyldighet - Vilja. Där finner Lydia honom och de försonas. Älskaren Kaj Lidner begår självmord och Lydia vidhåller: "Jag gifter mig aldrig på nytt" (227). Arvid avslöjar, att han skulle vilja vara "världssjälén. Ville vara den som vet och förstår allt" (231).

Arvid fortsätter alltså sitt dubbelliv och hinner dessutom 1910 och 1911 ge ut två böcker. Sporrad av framgången skriver han 1911 en nyårsrevy, som blir en succé.

Dagmar upptäcker nu, att han har en älskarinna. Hon vägrar emellertid att skiljas och Arvid flyttar hemifrån. Lydia ser han sällan under våren 1912, för hon säger, att hon har sin dotter på besök. En av skådespelarna i revyn, Ture Törne, avslöjar oavsiktligt för Arvid, att han har ett förhållande med Lydia. Lydia nekar till "förhållandet", Ture Törne och hon har bara "kysst varandra en smula" (252). Arvid låtsas tro henne, men blir mällös, när Lydia föreslår, att de skall gifta sig. "Det var första gången på alla dessa år hon talade om giftermål" (253). Arvid svarar med att berätta, att han skall resa utomlands som sin tidnings korrespondent och att han tänkt ta Lydia med för "nu och alltid" (253), men efter vad

han nu fått veta är det omöjligt.

Några dagar senare sänder Lydia honom ett brev och ber honom glömma hennes ord om giftermål. Hon är förälskad i en annan "har aldrig älskat så" (255).

Före sin avresa står Arvid än en gång och begrundar orden på Döbelns gravsten.

När Arvid kommer till stationen står Lydia där för att ge honom en present och säga adjö. Arvid reser iväg med hoppet, att det finns en värld "utanför Verona" (anspelning på Romeo och Julia), att han inte för länge varit instängd i Venusberget för att duga i den världen (259), (anspelning på sagan om Tannhäuser). Trots detta slutar romanen med Arvids tankar på Lydia och på hennes möte med sin nya kärlek (261).

Invävd i romanen löper en tidskrönika. Arvid var ju journalist och läsaren får hela romanen igenom en inblick i dåtida in- och utrikespolitiska händelser genom interiörbilder från tidningsredaktionens arbete, genom Arvids samtal härom med Lydia och med kollegor, däribland journalisten Markel och författaren Henrik Rissler, som är ett lätt igenkännligt porträtt av Söderberg själv.

Att Söderberg i Den allvarsamma leken skildrat sitt eget förhållande med Maria von Platen kom till allmänhetens kännedom först 1962 genom Sten Reins doktorsavhandling Hjalmar Söderbergs Gertrud. Arvid är alltså i högre grad än Rissler Söderbergs alter ego.

I romanen berättas en hel del anekdoter och det förekommer en del raljerier med religion och moral. Vidare musicerar Arvid och Lydia och de diskuterar litteratur tillsammans. De litterära citaten och anspelningarna intar en stor plats i romanen, vilken också ger en inblick i Arvids (Söderbergs) syn

på diktaren som människa och yrkesman.

Tidens kända män och kvinnor inom kultur och politik figurerar under sina riktiga namn eller under lätt genomsådliga pseudonymer. Detta gör Den allvarsamma leken till en nyckelroman, men det är en godmodig sådan.

Man kan säga, att verklighet och fiktion ständigt blandas, för jämte dessa personer ur levande livet, möter vi personer ur Söderbergs tidigare romaner.

Samma blandning av dikt och verklighet gäller likaledes tids- och rumsperspektiven: tids- och rumsangivelserna är exakta (man kan med kartans hjälp följa Arvids och Lydias vandringar i Stockholm, där större delen av romanen utspelas), men de anges ofta med stämningsskapande medel, som förvandlar verkligheten till lyrik: "Dödslockorna klämtade (Oscar II är död och året är 1907)..... Poppelraden framför Tekniska högskolan stod som en spökvakt" (140). Så gott som alla händelser i romanen ses med Arvids ögon.

ANALYS AV RECENSIONERNA. 2)

Den allvarsamma leken utkom den 3 december 1912, och under loppet av december samma år kom nio recensioner, 1913 fyra och 1914 en. Det rör sig om följande artiklar: Bo Bergmans (DN 4. 12.12.), Harald Heymans (AT. 5.12.12.), Birger Baeckströms (GP 9.12.12.), C.R. af Ugglas' (UNT 10.10.12.), John Atterboms (GHT 13.12.12.), Hans Emil Larssons (SDS 17.12.12.), Sven Södermans (StD 21.12.12.), Fredrik Bööks (SvD 21.12.12.), Vera von Kraemers (Soc Dem 27.12.12.), Artur Möllers (Figaro 4.1.

-
- 2) Holmbäck (1969:279-289) analyserar fint recension för recension och visar det blandade mottagandet, som förklaras med att flandrernas epok var "under avveckling" och att "nya signaler" förmärktes. Med en normanalys skall jag nu närmare belysa detta.

13.), Pär Lagerkvists (Stormkl 29.3.13.), Oscar Wieselgrens (Sv Tidskr 1913, s.52-54), Bertel Appelbergs (Nya Argus 1913: 4, s. 33-35), Olof Rabenius' (Ord och Bild 1914, s. 54-56).

Vid genomgången av recensionerna framgick det, att både romanens innehåll och dess formella aspekter spelade en mycket stor roll vid bedömningen av romanen. Av de sistnämnda tar jag bara upp, vad som sägs om romanens komposition, för det visade sig, att alla skribenter var eniga om, att Söderberg är en stilens mästare. Hans ordval, rytm och satsbyggnad lovordas enhälligt. Även de recensenter som är negativt inställda till andra aspekter i romanen framhåller hans konstnärliga överlägsenhet.

Förutom kategorierna innehåll och form undersöker jag skribenternas situering av romanen i litteraturhistorien.

Jag utgår ifrån, att de frågor recensenterna - medvetet eller omedvetet - måste ta ställning till är: Är det här en perfekt roman? Varför är det en perfekt roman eller alternativt en bristfällig eller misslyckad roman?

På frågan om Den allvarsamma leken är en perfekt roman svarar bara två recensenter Heyman och af Ugglas så gott som reservationslöst ja. Att romanen på det hela taget är misslyckad tycker Baeckström, Larsson, Söderman, Böök och Wieselgren. Söderbergs stil är för dem nästan det enda försonande draget i romanen. Övriga recensioner är nyanserade.

Störst enighet råder, när det gäller de formella aspekterna, så vi startar undersökningen med dem.

Formen:

Av alla recensenter är det bara Heyman och af Ugglas, som beundrar romanens komposition, som de anser fast och sammanhäng-

ande. Vera von Kraemer varken klandrar eller berömmar kompositionen. Tidskrönikan, tycker hon, är en "lustig idé" och den är "intresseväckande."

Övriga recensenter anser kompositionen misslyckad, den är för lös. Boken är för voluminös, den är en utdragen novell, den består av många illa hopfogade tablåer, menar recensenterna.

I första hand skylles bristerna i kompositionen på de insprängda anekdoterna - fastän recensenterna medger, att de är briljant berättade - och på Söderbergs kommentarer av händelser och människor.

Att Den allvarsamma leken är en nyckelroman uppmärksammas självfallet. Möller understryker förövrigt, att nyckelromanen är på modet, men han och de flesta andra bedömer den som ett oskyldigt infall och av föga betydelse i romanen. Bara Söderman, som av princip är emot nyckelromaner, och Böök, som själv figurerar i romanen, tar anstöt. De flesta samtida personer, som förekommer i romanen är omsmälta till fiktion, de bär inte samma namn som i verkligheten även om likheterna är påfallande.

Detta gäller däremot inte tidskrönikan, som löper genom romanen. Den är rent dokumentär, men tidens händelser kommenteras av romanpersonerna. Wieselgren föreställer sig, att den är avsedd att vara bokens centralmotiv, "en generations tanke- och känslolif", som han anser, att Söderberg misslyckats med rent kompositions-mässigt, för den har enligt honom inget att göra med kärlekshistorien. De andra recensenterna uppfattar den som ett bimotoiv eller som bakgrund.

Så gott som alla recensenter anser den störande i kompositionen, och man kan ur recensionerna utläsa krav som tyder på en litterär konvention, som går ut på att en roman förväntades vara skriven i en klar, elegant stil, med en fast och samman-

hängande handling, där inga lösa trådar fick förekomma och där verkligheten skulle ha omsmälts till fiktion. Atterbom har dessutom krav på, att ett litterärt verk skall vara allmängiltigt och han anser, att tidsbundna drag omintetgör detta.

Fastän flertalet av recensenterna av estetiska skäl är emot tidskrönikan, nyanserar många av dem sina omdömen genom att tillämpa ett inre-litterärt kriterium, nämligen ett funktionskriterium. Baeckström 3) som är mycket negativ i sitt omdöme om romanen, medger att tidskrönikan är ett stomme, som hjälper läsaren att situera handlingen. Möller och Lagerkvist menar, att författarens avsikt med den säkert är att markera tidens flykt och de anser, att den också delvis tjänar detta syfte. Rabenius tycker, att den är trovärdig och Appelberg understryker, att bokens verklighetsprägel förstärks av den.

+++

+

Medan tidskrönikan med dess inslag av verklighet uppfattades som något nytt föreföll däremot andra aspekter i Den allvarsamma leken recensenterna bekanta från tidigare verk av Söderberg. Detta gällde den klara och distinkta stilen, men det gällde också innehållet. Man kände igen Arvid som en andlig broder till Martin Birck och Doktor Glas, och Lydia som en lättsinnigare Gertrud. Bekanta var också Söderbergs raljerier med moral och religion (som ogillades av de flesta), lyrismen i hans stockholmsskildring och de aspekter som uppfattades som typiskt söderbergiska, nämligen Söderbergs ärlighet, hans iakttagelseförmåga, hans kvickhet (som beundras) och hans skepticism (va-

3) Baeckström är den ende, som inte upplever de dokumentära inslagen som något nytt och främmande i ett skönlitterärt verk. Han påminner om att samma teknik redan använts av Strindberg i Götiska rummen - men med bättre resultat, anser han.

rom meningarna var delade).

Många uppmärksammar dessutom romanens släktskap med Anatole France's berättelser.

Vid bedömningen av romanens innehåll är det emellertid huvudsakligen variablerna handling och personteckning, som blir avgörande för recensenternas slutomdömen.

Innehållet:

von Kraemer och Lagerkvist är de enda, som låter andra aspekter av verket bli utslagsgivande. Båda anser, att Den allvarsamma leken är en högeligen läsvärd roman på grund av tavlor "av stilla skönhet och tankar som slå en genom sin sanning, sin uppriktighet, sin sorgsenhet", även om det inte är fråga om någon "stor eller värmande sanning" (von Kraemer), och i Lagerkvists fall på grund av att boken "överflödar på en fullödig poets inbillning och syner", och dessutom har man "aldrig tråkigt". von Kraemer anser handlingen vara "ett skal, karaktärsteckningen nästan likaså". Lagerkvist finner personteckningen begränsad och intrigen "enkel". Men deras slutomdöme är dock positivt.

Deras bedömning av boken tyder på stor öppenhet inför verket vad innehållet beträffar. Ifråga om kompositionen var Lagerkvist som vi sett mer normbunden.

Grundläggande kriterium för de övriga recensenterna är bokens trovärdighet och/eller ideologi. Trovärdighet och ideologi är emellertid inga absoluta begrepp. Hur de tolkas i recensionerna beror i de flesta fall på, vilken ståndpunkt anmälarna intar till följande meningar i romanen: "man väljer inte sitt öde", "låta slumpen råda", "ära - skyldighet - vilja".

Bergman, Heyman, af Ugglas och Atterbom uppskattar romanen.

För dem handlar den om kärlek och förtärande passion. Arvid är i början av romanen en vanlig människa, men konstitutionellt viljesvag och kan därför inte kämpa emot sitt öde. Han blir ett offer för sin kärlek till Lydia.

För dessa anmälare är handlingen i boken trovärdig: Bergman "boken har lifvets färg", Heyman: "ja sådant är lifvet", af Ugglas: "intryck af äkthet, af påtaglighet och öfvertygelse", Atterbom: "Öfvertygande kraft i verklighetsspegligen".

Också för Möller - som uppskattar romanen - handlar den om kärlek, och han anser den psykologiskt övertygande. Men för honom framstår Arvid mindre som ett särfall, och inte heller verkar han så tragisk. Möller uppfattar honom som monoman: han har inte skaffat sig en älskarinna, men olyckligtvis en hustru, och hans erotiska dragning till Lydia bedömer Möller som "en normal mans kärlek".

Lydia uppfattas inte alls som ett offer av ovanstående recensenter. Hon ses som en driftsvarelse (för Bergman och Heyman är hon ett kvinnligt rofdjur, manslukerskan), en erotisk allätare och hon får inga tragiska dimensioner. Det är Arvid, som man beklagar.

För de kritiker, som ställer sig negativa till romanens innehåll, Baeckström, Larsson, Söderman, Wieselgren och Böök och för de mer nyanserade Rabenius och Appelberg handlar Den allvarsamma leken bara om kärlekens sinnliga sida - erotiken. Boken är därför enligt Baeckström, Söderman och Wieselgren inte trovärdig. Själen fattas, klagar de, momentbilden är riktig, men helhetsbilden är falsk.

Larsson kräver en allmängiltig trovärdighet. Arvid och Lydia är särfall. Han är övertygad om, att "de sjukliga symptom" inte vidhåftar samhället i sin helhet utan blott författare och dessas omgivning.

Rabenius finner väl Arvid delvis trovärdig - "hvem af oss har ej ett stycke af Arvid och hans kärlek inom oss" - men lik-som Appelberg och Böök, som inte tar upp trovärdigheten, tar han avstånd från romanens ideologi. Enligt Böök visar romanen, vad låta slumpen råda mentaliteten och läran om att religionen och moralen är humbug leder till. Mot bokens ideologi reagerar också Söderman och Wieselgren. Romanen är enligt dem präglad av etisk nihilism, fatalistisk resignation och skepticism. Arvid är inte bara viljesvag utan också ansvarslös. Det är för dem förvisso Lydia också, men detta tycks vara betydligt mindre allvarligt och henne intresserar man sig föga för. Hon uppfattas som lättsinnig eller som Rabenius uttrycker det som "en vacker sfinx utan gåta".

För dessa recensenter är "man väljer inte sitt öde" och "att låta slumpen råda" ingen acceptabel livshållning. De förkastar därför också Arvids passiva begrundan av orden ära - skyldighet - vilja.

I många fall definierar de sin estetiska ståndpunkt mycket eftertryckligt. Larsson begär av konstnärerna "idéer att and-ligen lefva på" (hans litterära ideal är gångna tiders skalders och diktare) och Wieselgren önskar, att Söderberg skulle in-rikta sin konstnärliga förmåga på "förverkligandet af större och värdigare uppgifter". Rabenius ansluter sig till deras uppfattning. Stor konst bör betona livets högre sidor inte de lägre och människouppfattningen och livsåskådningen i en bok blir enligt honom helt bestämmande för ett verks värde som konstverk. "Af dem bero i väsentlig mån diktens både sannings- och skönhetsvärde".

För Söderman är Den allvarsamma leken ett positivis-tiskt eller naturalistiskt verk, en riktning som gett upphov

till " så många ofullgångna artistiska experiment".

Böök å sin sida hänför romanen till fin de sièclelitteraturen som nu bara är något "urmodigt, nattståndet, underligt ointressant: en modesjukdom som inte brukas mer". Dess "outhärdliga ofruktbarhet (har) sällan blifvit så skoningslöst belyst som i denna liflösa och poesilösa roman", skriver han.

En del recensenter diktar vidare i romanen. De tvivlar på, att Arvid skall lyckas ta sig ut ur Venusberget och de föreställer sig, att Lydia oavbrutet kommer att skaffa sig nya älskare. Hon har så gott läckött.

Lydias längtan till Taunitzer See kommenteras blott av Appelberg, som tycker, att det kapitlet i boken är något av det bästa Söderberg någonsin skrivit.

Att Arvid vill bli världssjälén nämner Bergman utan någon kommentar, medan Baeckström raljerar med det.

De övriga recensenterna förbigår Arvids och Lydias drömmar.

FÖRSÖK TILL FÖRKLARING AV RECENSENTERNAS OMDÖMEN.

Ovanstående värderingar och bedömningkriterier kan man utläsa direkt ur recensionerna. De är i första hand ett uttryck för den enskilde recensentens smak, men denna är emellertid påverkad av den tidens litterära konventioner, som i sin tur är påverkade av det samhälle, som recensenterna levde i.

Låt oss inledningsvis titta lite på recensenterna.

Recensenterna utgör yrkes- och utbildningsmässigt en homogen grupp. De är kulturskribenter i sina respektive organ. De flesta är universitetsutbildade. Heyman, Söderman, Böök och Wieselgren är fil.dr., af Ugglas blir fil.dr. 1915, Baeckström och Rabenius är fil.lic., Larsson och Möller fil. kand. och

Bergman och Lagerkvist hade studerat en kort tid på universitet utan att avlägga examen.

Vid sidan av journalistiken skriver Bergman, af Ugglas, Möller, Lagerkvist och von Kraemer själva skönlitteratur. Bergman är anställd vid posten, Heyman är pariskorrespondent, Larsson chef för Malmö stadsbibliotek och hade ett förflutet som folkhögskolelärare, Söderman är ledamot av Svenska Akademiens Nobelinstitut, Böök docent i litteraturvetenskap, Wieselgren amanuens vid Kungliga biblioteket och Rabenius undervisar vid privatskolor i Stockholm.

Åldersskillnaden dem emellan är stor. Lagerkvist är yngst, 21 år, Larsson äldst (57), men åldern tycks inte vara någon avgörande faktor vid bedömningen.

Sammanfattningsvis kan vi säga, att alla recensenter tillhör intelligentian, den bildade allmänheten och den litterära institutionen. Till denna räknas ju också pressen.

Recensioner av Den allvarsamma leken förekommer som vi sett i både höger- liberal - och vänsterpress. Har då tidningarnas politiska färg någon betydelse? På detta svarar Sven Nilsson: " Kulturbevakningen tycks...vara ett stoffområde som skilde olika tidningar åt och markerade till vilken publik tidningen vände sig " (Nilsson, 1975: 61).

Vilka läsare når då tidningarna jag tar upp? Social-Demokraten och Stormklockan riktar sig till arbetarna och den ekonomiskt beroende medelklassen (Nilsson, s. 61). Social-Demokraten är socialisternas officiella pressorgan och den når 1910 inte över 30000 läsare (Fredriksson, 1980:186).

Fler når den frisinnaade DN som är på väg mot 150000 läsare. Den läses förutom av liberalt sinnade också av flertalet

arbetare (Fredriksson, 187-189).

SvD, StD och Svensk tidskrift är konservativa, SDS national-liberal, AT, UNT, GHT och GP vänder sig till liberala och frisinnaade läsare. Figaro är en populärtidskrift, Ord och Bild en kulturtidskrift. (Nya Argus utges i Finland och faller därför utanför min undersökning nu).

Men vad innebar begreppen konservativ och liberal omkring 1912? Både de konservativa och de liberala är borgerliga, men det fanns skillnader emellan i det dynamiska men spänningsfyllda samhälle som Sverige var då. Industrialiseringen bredde ut sig och urbaniseringen ökade starkt (Melberg, 1975: 214-215). Upplösningen av unionen med Norge 1905 hade försvagat kungamakten, men stärkt nationalkänslan. Samtidigt blir kraven från socialisterna allt starkare.

Unghögern sluter nu upp "kring samhällets och religionens auktoriteter, dess viljeromantik och anti-intellektualism" (Ahlenius, 1964:32) och en högerorientering förmärks likaledes hos de ledande nittiotalsförfattarna (Ahlenius, s.47).

1911 vinner så liberalerna valen och bildar regering. Vänstersinnade liberaler och socialister strider nu för reformer, medan de konservativa vill förstärka det rådande samhället. Exempel på sådana sammandrabbningar mellan höger- och vänsterkrafter märks redan före 1911. Sådana är till exempel hädelseåtalet mot Knut Wicksell 1908, grundandet av "Svenska riksförbundet för sedlig kultur" 1909 (Holmbäck, s. 352), storstrejken samma år, Strindbergsfejden 1910-1911 och slutligen försvarsfrågan 1911. De utspelas eller ger eko i den offentliga sfären, och offentligheten är huvudsakligen den borgerliga offentligheten, som dominerar pressen och litteraturen.

När den borgerliga offentligheten växte fram under 1800-talet var den "en relativt självständig instans mellan stat och samhälle". Den blev grogrunden för det borgerliga medvetandet och det borgerliga samhället, baserat på komponenterna "den privata produktionen och den borgerliga familjen. I familjens "intimsfär" skapas ett område för humanitet och allmänmännisklighet, där egendomsägaren - varuförmedlaren - borgaren förvandlas till familjefar och enkel "människa" (Melberg, 1975: 25). 4)

Intimsfärens erfarenheter var ursprungligen ett vapen mot staten (som då var feodal) genom att i offentliga former nå "allmänheten". Men 1912 är situationen en annan. Den borgerliga offentligheten är fullt utvecklad och den utnyttjas - i mitt recensjonsmaterial - huvudsakligen av å ena sidan de konservativa, som ville förstärka det rådande samhällssystemet och å andra sidan av de liberala och frisinna, som var reformvänliga och får vi förmoda just frisinna. Alltså två borgerliga partier.

Men är då Den allvarsamma leken en samhällskritisk roman? Inte ytligt sett. Söderberg berör inte brännande politiska frågor som rösträttsfrågan, kvinnoemancipationen, storstrejken eller försvarsfrågan. Dessutom har vi sett, att Arvid och Lydia av recensenterna anses utgå som förlorare. Samhället/offentligheten segrar i romanen.

Men å andra sidan är och blir ju varken Arvid eller Lydia välanpassade medborgare. De är inga exemplariska föräldrar och enkla "människor". Arvid försöker leva dubbelliv med en fot i

4) Melberg sammanfattar här J. Habermas: Borgerlig offentlighet.

intimsfären och en i offentligheten, och dessa sammanfaller aldrig för honom. Lydia drar sig helt ur offentligheten. De försöker båda leva för sin privata lycka.

Men idealet för en samhällsbevarande kritiker 1912 torde vara, att medborgarens intimsfär och offentliga sfär bildar en enhet. Om inte är individen i opposition mot samhället. Och det är ju Arvid och Lydia, även om de inte öppet trotsar samhällets normer.

Vad har då detta för betydelse? Den allvarsamma leken är ju bara en roman. Det var emellertid inte så bara omkring 1910. Då hade litteraturen "en samhällelig betydelse, som den varken förr eller senare kunnat uppnå" (Melberg, s.222).

Att recensionerna i högerpressen överlag är negativa är således inte så överraskande. Till dem ansluter sig delvis Rabenius i Ord och Bild. Hans medarbetarskap i SvD 1907-11 och StD 1911-24 tyder på högerympatier.

De negativa kritikerna har alla moraliska krav på litteraturen och tillskriver den mer eller mindre explicit en danande funktion. De liberala kritikerna å andra sidan - med undantag av Larsson - accepterar romanens ideologi, accepterar, att Arvid och Lydia är särfall, inte allmänmänskliga, inte förebilder, medan recensenterna i de två socialistiska pressorganen inte tar ställning. von Kraemer påpekar visserligen, att romanen inte ger någonting åt "nya människor, ingenting åt dem som söka, som sträva, som vilja ha stöd och näring genom en bok", men denna anmärkning påverkar inte hennes slutomdöme om boken.

Också Lagerkvist konstaterar, att Söderberg "knappast format annat än trötta människor, som livet inget ger därför att de aldrig på blodigt allvar begärt något av livet", men trots detta är Söderberg för Lagerkvist "diktare som få".

Lagerkvists omdöme får väl ses som en följd av, att han redan sommaren 1912 kommit fram till mycket av den syn på litteraturen, som kommer till uttryck i Ordkonst och bildkonst, nämligen att konsten är till för sin egen skull (Elovsson, 1966: 70-71).

von Kraemer å sin sida tycks ha varit en politiskt vidsynt person, för hon medverkade i så skiftande organ som SvD, Social-Demokraten och StD.

Det förtjänar också att uppmärksammas, att det är de recensenter, som själva är författare, som bedömer boken enbart efter inrelitterära kriterier.

Baeckström bygger likaledes sin argumentering på enbart inrelitterära kriterier, men kommer till slutsatsen, att Arvid och Lydia inte är trovärdiga som förälskade, Arvid är för intellektuell och för lite romantisk. Alltså är boken misslyckad som kärleksroman betraktad. Till skillnad från anmälarna i högerpres-sen kopplar han inga moraliska och litteraturteoretiska kriterier till sin bedömning av handlingen och personteckningen.

Men fanns det då i Sverige en litteratur med en ideologi, som vann högerens erkännande? Jo, omkring 1910 debuterar en rad författare, som i svensk litteraturhistoria kallas borgerliga realister eller tiotalister. Deras livsåskådning var mer eller mindre inspirerad av Bergsons filosofi om viljans frihet:

"Un accord assez général s'est fait vers 1910
dans l'esprit de la génération montante; Schopenhauer est mort, l'homme peut et doit prendre
son destin en main - ce qui revient à nier
l'idée de destin" (Battail, 1979:287).

De borgerliga realisternas romaner är en reaktion på fin de sièclelitteraturen, som ofta var präglad av determinismen. Medan

fin de sièclelitteraturen skildrar den borgerlige "individen" underkastad sitt öde, så dominerar i tiotalisternas verk " individens utveckling till "människa" (Melberg, s. 222). Det är en litteratur, som pläderar för handlingskraftiga, viljestarka borgare, en litteratur präglad av moralism och idealism. Säkert en litteratur som passar de konservativa bättre än fin de sièclelitteraturen.

Den allvarsamma leken har således kommit i en korseld mellan två litterära konventioner. Battail påstår visserligen, att efter Levertins död 1906 inträdde hos kritikerna en radikal opinionsförändring:

"ces hommes qui se combattent et parfois se détestent réclament tous, avec une unanimité qui transcende les rivalités politiques et doctrinales, une attitude littéraire active, volontariste, réaliste". (Battail, s. 287).

Som vi sett är det inte fallet i mitt recensionsmaterial. Fyra av de sex kritikerna i den liberala och frisinade pressen och två i den socialistiska pressen låter inte sitt slutomdöme om romanen påverkas av romanens ideologi eller av Arvids viljelöshet eller av det faktum att han är ett särfall. Detta uppmärksammas men accepteras.

Högerpressen däremot kräver en annan litteratur, främst Böök, vars recension formar sig till ett litterärt manifest mot fin de sièclelitteraturen. Och att denna kritik var viktig för honom visar det faktum att han ger sig in i en polemik med Söderberg (Öppna brev i SvD 22-29.12.12.) och att han låter trycka om recensionen av Den allvarsamma leken i Essayer och kritiker tillkomna under åren 1911 och 1912 (Holmbäck, s.351).

Söderman i en artikel om Maeterlinck i Ord och Bild 1911

(s. 653-662) pläderar där öppet för "andens växande från hjälplös passivitet till pliktmedveten energi, från fatalistisk pessimism till lifsglad optimism".

På sidorna efter söderbergrecensionen i Ord och Bild 1914 anmäler Rabenius Nordströms roman Ankarsparre och Stiernstedts Daniela Herz och i dessa tiotalisters verk finner han en ideologi som tilltalar honom mer än Den allvarsamma leken. Den visar "vägen uppåt" genom "försakelse, arbete, plikt" (s.60).

Appelberg hade likaledes i sin recension efterlyst plikt-känslan i Söderbergs roman och han menar, att boken belyser vad intellektualismen leder till.

Också Wieselgren klandrar den intellektuella monotonin och den apatiska passiviteten i Den allvarsamma leken. Däremot erkänner han, att Söderberg är konstnärligt överlägsen tiotalisterna Lidman, Nordström och Ossian-Nilsson.

Larssons kritik tycks vara enbart politiskt och moraliskt betingad. Ingenting tyder på, att han är anfäktad av viljeromantik eller att han skulle beundra tiotalisterna. "I oblyghet öfverträffar denna bok (Den allvarsamma leken) antagligen allt hvad som hittills, offentligen åtminstone, utgifvits på svenska. Endast Landsortsbohem (av Nordström) kan jämföras därmed..." Larssons litterära ideal företräds ju som vi sett av "gångna tidens skaldar och diktare". Och han varnar författarna: Samhällets bredare lager rycker nu fram och de kommer att införa censur på skönlitteratur, om osedligheten fortsätter att breda ut sig i litteraturen, förutspår han.

Recensionerna i den liberala och frisinnaade pressen kommer först och i tre av dessa märker man, att anmälarna förutser, att anhängarna av de nya viljeparollerna kommer att fördöma Den allvarsamma leken. Tydligast framgår det av af Ugglas re-

cension:

Bokens "bäska undermening skall stöta mer än en af de lyckliga och "sunda" för hufvudet, äfven där man förstär att skatta de artistiska förtjänsterna. Kanske mer än annars just nu, då en våg af förnyad aktivitetslust och lyckotro tycks draga fram genom sinnena, åtminstone hos de yngsta".

Bergman föreställer sig, att för dem som "söka efter förargelseklipporna att pröfva sina horn på, kommer väl inte heller denna bok, att kännas som en missräkning".

Atterbom menar, att Söderbergs roman genom sin psykologiska trovärdighet bör trollbinda "äfven den som icke sympatiserar med förf:s här åter framträdande tvifvelsjuka pessimism, hans etiska indifferentism och amoralism".

En del drag har flertalet recensioner gemensamt. Man reagerar häftigt inför Arvids olycka respektive ansvarslöshet, säkert delvis på grund av att man - trots vissa förnekanden därav - upplever Arvid som verklig och levande :som en samtida kollega.

Gemensam är också synen på Arvid och Lydia som färdiga produkter. Recensenterna söker inga psykologiska eller sociala motiveringar till deras handlingar. af Ugglas är den ende, som försöker förstå Arvid, hans penningbekymmer och ömhetsbehov. Men varken han eller någon av de andra recensenterna uppfattar Arvids situation som en följd av de rådande samhällsförhållandena och ingen riktar någon kritik mot samhället. Tvärtom skriver af Ugglas uttryckligt att "hvarken samhälle, Gud eller människor dragas (i romanen) fram för att stå till ansvar för detta

individuella ödes misslyckande". Mot detta har han inget att invända.

Arvid uppfattas av flertalet som ett särfall och genomgående som viljesvag. Att han faktiskt inte är så viljesvag karriärmässigt sett kommer helt i skuggan liksom hans ärelystnad.

Lydia intresserar man sig mycket lite för och ännu mindre försöker man förstå henne. Hennes frustrerande upplevelser, hennes längtan och drömmar fäster man sig inte vid. Hon är antingen en driftsvarelse eller lösaktig. Inte ens den kvinnliga recensenten tar hennes parti. Vera von Kraemer finner henne ointressant och föga påtaglig.

Överhuvudtaget är den moraliskt indignerade Larsson den ende, som i Lydia ser vad hon verkligen är: en kvinna ur borgarklassen. Han förfasar sig över, att hon inte är passiv som kvinnor av naturen bör vara. Det har ju alltid varit kvinnorna, som upprätthållit den sexuella moralen i samhället, menar han. Men denna Lydia tar initiativ, och vad värre är, hon är en kvinna "ur de bildade klasserna och med god uppfostran".

Att dubbelmoralen var fullt godtagbar i det post-oscariska samhället märker man också på, att ingen reagerar mot Arvids snedsprång eller på hans oäkta barn. Det är detta, att ett vänsterprassel görs till livsinnehåll, som recensenterna tycker är farligt. För de positiva recensenterna drabbas den viljesvage Arvid av kärleken, av ett sjukdomsgift och är att beklaga. För de negativa är han också viljesvag men framför allt ansvarslös och uppfyller inte sina plikter och är att klandra. En mans - men inte en kvinnas - små moraliska avvikelser från den raka vägen kunde många se genom fingrarna med. Så t.ex. Larsson, som vi sett, men också af Ugglas, som direkt uttrycker denna

dubbelmoral, när han skriver, att Arvid, om han inte hade träffat Lydia på nytt hade kunnat fortsätta sitt svala samliv med hustrun och "de förlöppningar från brödarbetarens jämna bana, som han möjligen kunnat göra sig skyldig till för att ge en smula äfventyrsfärg åt sin grå trivialitet, kunde förblifva nog så oskyldiga och utan konsekvenser".

Som vi sett tidigare uppskattades i allmänhet inte heller Söderbergs cyniska kommentarer och små raljerier med moral och religion. Den samhälleliga ytan skulle vara glänsande och fläckfri.

SLUTSATS

Vi skall nu gå tillbaka till det sista schemat i Inledningen och fylla i det.

Lässituation: I sin egenskap av kulturskribenter i sina respektive organ tillhör recensenterna intelligentian och den litterära institutionen. Verket, Den allvarsamma leken, är en nyutkommen roman och deras uppgift är att skriva en recension om den. Lässituationen är således för alla recensenter likartad.

Normsystem och förväntningshorisont: Recensionerna tyder, vad de formella aspekterna av romanen beträffar, på att recensenterna krävde, att en roman skulle vara skriven i en klar, elegant stil, med en fast och sammanhängande handling, där inga lösa trådar fick förekomma och där verkligheten skulle ha omsmälts till fiktion.

Vid bedömningen av romanens innehåll är emellertid meningarna mycket delade. Vi finner här, att en del recensenter mer eller mindre medvetet tillämpar ett äldre litterärt normsystem - fin de sièclelitteraturens individcentrerade - medan andra,

likaledes mer eller mindre medvetet, pläderar för tiotalistlitteraturens mer samhällscentrerade med krav på allmängiltighet eller helt enkelt är moraliskt indignerade .

I båda dessa gruppers normsystem ingår kriteriet trovärdighet. I den senares också ideologi. Blott två recensenter bedömer verket "öppet" och fäster föga vikt vid innehållet.

De litterära normsystemen, som recensenterna använder sig av, är i många fall kopplade till och har sin förklaring i rådande politiska ideologier: Recensenterna i den liberala och frisinnade pressen accepterar i allmänhet fin de sièclelitteraturens individcentrerade normsystem, de i den konservativa tillämpar tiotalistlitteraturens samhällscentrerade och mer moraliskt betingade, medan kritikerna i den socialistiska pressen inte tar ställning till innehållet.

Vi ser alltså, att medan förväntningshorisonten i formellt avseende är likartad för alla recensenter, så existerar sida vid sida under denna tid tre helt olika litterära förväntningshorisonter - och tre olika normsystem tillämpas - vad innehållet beträffar.

Att dessa har sin grund i recensenternas samhällssyn är antagligt, när det gäller de liberala och konservativa recensenterna. Om recensenterna i den socialistiska pressen är det svårare att uttala sig; dels är de bara två, dels avslöjar deras omdömen inte, hur de förhåller sig till innehållet i boken och dessutom förefaller deras politiska medvetenhet underordnad den litterära. Jag vågar således inte dra slutsatsen, att deras öppenhet inför verket skulle bero på, att ett socialistiskt litterärt normsystem ännu inte etablerats.

Litterär värdering: Undersökningen visar, att Den allvarsamma

leken stilistiskt överensstämmer med alla recensenters förväntningar på ett utmärkt litterärt verk. Den "lösa" kompositionen kritiseras däremot och anses bl.a. bero på det dokumentära inslaget i romanen, som i deras ögon är till förfång för verket. Det uppfattas som något nytt och ingick tydligen inte i den tidens litterära förväntningshorisont, och förkastades alltså.

Utslagsgivande för bedömningen av bokens litterära värde är i alla fall utom två recensenternas inställning till romanens innehåll.

De flesta kritikerna i den frisinnaade eller liberala pressen lovordar romanen, de tillämpar uteslutande inre-litterära kriterier och accepterar bokens individcentrerade, deterministiska karaktär. Arvid är ett viljesvagt offer för ödet och ödet är den fatala Lydia. Romanen är för flertalet av dem en övertygande och trovärdig kärleksroman.

Kritikerna i den konservativa pressen som kräver, att ett litterärt verk skall vara allmängiltigt och danande, som tionalistlitteraturen ofta var, är mer eller mindre starkt kritiska till romanen. För dem handlar den bara om erotik eller är på grund av sin nihilism inte ett stort litterärt verk. De ansvarslösa Arvid och Lydia är sårfall och inga lämpliga sociala modeller.

För dessa kritiker är således romanen inte trovärdig och dess ideologi spelar en stor roll vid bedömningen.

Recensenterna i den socialistiska pressen beundrar romanens lyriska partier och finner den tankeväckande, men tar inte ställning till romanens handling.

En del aspekter i romanen bedöms så gott som likartat av alla recenser. Man beundrar Söderbergs miljöskildringar,

men rynkar på näsan åt hans raljerier med moral och religion. Kritikerna är dessutom starkt könsrollsbundna och djuppsykologiska analyser av romanens huvudpersoner lyser med sin frånvaro. Vi kan anta, att kritikernas hållning här är rent allmänt tidspräglad.

Min artikel har förhoppningsvis belyst, hur normbundna om-dömena om romanen är, och hur nära förknippad den litterära förväntningshorisonten i många fall är med den socio-kulturella.

Slutligen kan vi konstatera, att Den allvarsamma leken är ett "öppet" verk, som inbjuder till olika tolkningar, ett verk, som tvingade recensenterna till att ta ställning och till att engagera sig.

Litteratur

Recensioner i pressen:

Bo Bergman: Hjalmar Söderbergs nya bok. Den allvarsamma leken stor kärleksroman. DN 4.12.12.

Hd Hn (= Harald Heyman): Den allvarsamma leken. AT 5.12.12.

B B-m (= Birger Baeckström) Den allvarsamma leken, GP 9.12.12.

C.R. U-s (= C.R. af Ugglas): Böcker. Hjalmar Söderberg. Den allvarsamma leken. UNT 10.12.12.

J A (= John Atterbom): Bokvärlden. Hjalmar Söderberg. Den allvarsamma leken. GHT 13.12.12.

-pt- (= Hans Emil Larsson): Litteratur. Valérie af Anna Branting. Den allvarsamma leken af Hjalmar Söderberg. SDS 17.12.12.

Sven Söderman: Svensk prosastil. Den allvarsamma leken. StD 21.12.12.

Fredrik Böök: Den allvarsamma leken. SvD 21.12.12.

V.v.K. (= Vera von Kraemer): Litteratur. Den allvarsamma leken. Social-Demokraten 27.12.12.

A.M. (= Artur Möller): Indiskreta recensioner. Den allvarsamma leken. Figaro 4.1.13.

Pär Lagerkvist: Litteratur: Hjalmar Söderberg. Den allvarsamma leken. Stormklockan 29.3.13.

O. Wieselgren: Nyare svensk prosakonst. Svensk tidskrift 1913, s. 52-54.

B. A-g (= Bertel Appelberg): Hjalmar Söderberg: Den allvarsamma leken. Nya Argus 1913: 4, s. 33-35.

Olof Rabenius: Svenska romaner och noveller. Ord och Bild 1914, s. 54-57.

Bibliografi och uppslagsverk:

Friedländer, H., En Hjalmar Söderberg bibliografi, Sthlm 1944.

Svenska män och kvinnor, Sthlm 1942-1955

Svenskt författarlexikon 1900-1940, Sthlm 1942.

Ahlenius, H. (1964), Från sekelskifte till 40-tal, Sthlm.

Battail, J-F. (1979), Le mouvement des idées en Suède à l'âge du bergsonisme, Paris.

Böök, F. (1913), Essayer och kritiker tillkomna under åren 1911 och 1912, Sthlm.

Elovson, H. (1966), Från Pär Lagerkvists läroår, i Synpunkter på Pär Lagerkvist (red. Tideström, G.), Sthlm.

Fredriksson, G./ Strand, D./ Hadenius, S./ Gustafsson, K.E. (1980), Aftonbladet en svensk historia, Sthlm.

Holmbäck, B. (1969), Det lekfulla allvaret, Sthlm.

Jauss, H.R. (1974), Literaturgeschichte als Provokation, Frankfurt.

Melberg, A. (1975), Den litterära institutionen, Sthlm.
Nilsson, S. (1975), Det offentliga samtalet, Lund.
Rein, S. (1962), Hjalmar Söderbergs Gertrud, Sthlm.
Segers R. (1980), Het lezen van literatuur, Baarn.
Söderberg, H. (1977), Den allvarsamma leken, Sthlm.
Söderman, S. Maeterlinck, i Ord och Bild 1911.

Nederlandse samenvatting.

Hjalmar Söderbergs roman Den allvarsamma leken (1912) kreeg in de jaren 1912-14 een zeer wisselende ontvangst in de recensies. Met een analyse van de recensies zal ik het literaire normensysteem van de recensenten onderzoeken. Alle recensenten pasten een gelijkaardig normensysteem toe voor de vormaspecten: de stijl werd geloofd maar de kompositie vond men te los, de documentaire inslag noemde men nieuw en vreemd en verwierp men. Daarom werd de houding van de recensenten tegenover de inhoud doorslaggevend. Het literaire normensysteem werd hier min of meer duidelijk gekoppeld aan hun socio-culturele verwachtingshorizont en beïnvloedde hun houding tegenover de roman. Mijn onderzoek wijst uit dat er tijdens die periode drie literaire normensystemen waren. Een dat algemeen werd toegepast door recensenten in de liberale vrijzinnige pers; zij prezen de roman voor zijn geloofwaardigheid en aanvaarden het deterministische karakter en de concentratie rond het individu. Een ander gebruikt door de critici der conservatieve pers dat aanleiding werd tot min of meer negatieve oordelen gebaseerd op ideologische criteria; het fatalisme en nihilisme in de roman werden veroordeeld. Het literaire normensysteem van die recensenten

dat algemeen-geldigheid en goede sociale moraal opeiste, toonde veel overeenkomst met dat van de "totalisten". De recensies in de socialistische pers waren overwegend positief en hoofdzakelijk gebaseerd op zuiver literaire aspecten. De handeling van de roman en zijn ideologie was voor hen van ondergeschikt belang.